

Badanie wyładowania jarzeniowego metodą drgań relaksacyjnych

- I. Cel ćwiczenia :** zapoznanie się z problematyką przepływu prądu elektrycznego przez gaz i metodą oscyloskopową badania wyładowań elektrycznych.
- II. Przyrządy :** płytki montażowa z neonówką, kondensator dekadowy, oscyloskop, zasilacz prądu stałego, multimetr cyfrowy prądu stałego, sekundomierz.
- III. Literatura :**
- [1] S. Szczeniowski „Elektryczność i magnetyzm”,
  - [2] J. M. Meek, J.D. Craggs „Electrical break of gases”,
  - [3] N.A. Kapcow „Elektryczeskie jawnienia w gazach i wakuumie.
  - [4] A. Portis „Fizyczna laboratorija (Laboratory Physics, tłum. ros).

IV. Wprowadzenie

IV.1 Przepływ prądu elektrycznego przez gaz.

Przepływ prądu elektrycznego przez gaz uwarunkowany jest istnieniem w gazie nie tylko pola elektrycznego, ale i swobodnych nośników ładunku w postaci elektronów i jonów. Procesy fizyczne, w wyniku których mogą pojawić się w gazie swobodne elektrony i jony są niezwykle różnorodne. Do elementarnych zaś procesów zaliczamy :

- a) jonizację gazu wywołaną przez czynniki zewnętrzne, stanowiącą najczęstszą przyczynę bezpośrednio inicjującą przepływ prądu przez gaz,
- b) jonizację i wzbudzenia atomów gazu przy zderzeniach elektronów i jonów poruszających się w gazie pod wpływem pola elektrycznego,
- c) emisję wtórną elektronów powstającą w wyniku uderzeń elektronów i jonów w elektrody,
- d) emisję fotonów przez wzbudzone atomy i drobiny,
- e) zjawisko fotoelektryczne zewnętrzne i wewnętrzne zachodzące zarówno w gazie, jak i na powierzchniach elektrod,
- f) termoemisję elektronów,
- g) rekombinację elektronów i jonów,
- h) tworzenie się jonów ujemnych.

Przepływowi prądu przez gaz towarzyszy emisja światła, mogą też występować efekty akustyczne i reakcje chemiczne.

Zależność między natężeniem prądu przepływającym przez gaz, a różnicą potencjału między elektrodami na ogół nie przedstawia prostej proporcjonalności (prawo Ohma), natomiast często charakteryzuje się opadającą charakterystyką prądowo-napięciową $I = f(U)$, kiedy to przy wzroście natężenia prądu maleje różnica potencjałów między elektrodami, a opór różniczkowy

$$r = \frac{dU}{dI} \quad (1)$$

przyjmuje wartość ujemną.

IV.2 Klasyfikacja wyładowań elektrycznych w gazach.

Przez wyładowanie elektryczne w gazach rozumiemy różne postacie przepływu prądu elektrycznego przez gaz. Wychodząc z bezpośrednich wrażeń wzrokowych rozróżniamy np.

wyładowania ciemne o znikomej emisji światła, wyładowania jarzeniowe o w pełni zauważalnym świeceniu gazu i jaskrawo świecące wyładowania iskrowe i łukowe.

Jedną z podstawowych wielkości fizycznych stosowanych m.in. do opisu wyładowań jest gęstość prądu

$$\vec{j} = \sum_i Z_i e n_i \vec{v}_i \quad (2)$$

gdzie Z_i - ładunek nośnika typu i w jednostkach ładunku elementarnego,
 e - ładunek elementarny,
 n_i - koncentracja nośnika typu i w jednostce objętości,
 $\vec{v}_i$ - prędkość ruchu uporządkowanego nośników.

Jeżeli gęstość prądu w każdym punkcie przekroju prostopadłego do $\vec{j}$ jest stała, to natężenie prądu przepływającego przez pole przekroju S jest

$$I = |\vec{j}| S \quad (3)$$

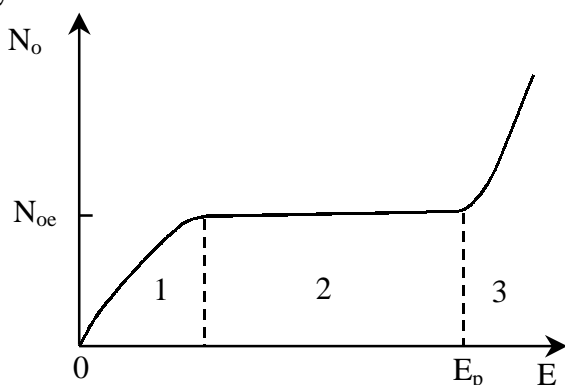
Natężenie emitowanego światła związane jest z gęstością prądu płynącego przez gaz. I tak wyładowania ciemne charakteryzują się bardzo małymi wartościami gęstości prądu w przeciwieństwie do wyładowań iskrowych i łukowych.

Wyładowania jarzeniowe są wyładowaniami typowym dla przepływu prądu przez gaz znajdujący się pod stosunkowo małym ciśnieniem.

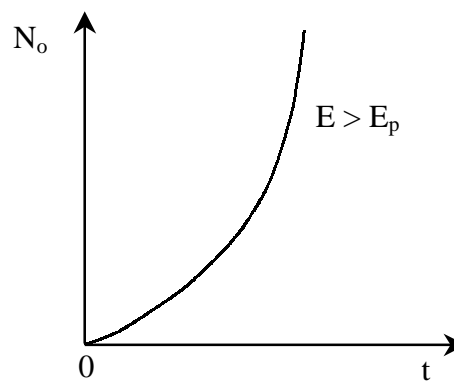
O rozwoju wyładowania jarzeniowego, zapoczątkowanego jonizacją gazu przez czynnik zewnętrzny (wyładowanie niesamoistne), a następnie jego podtrzymaniu bez względu na dalsze działanie zewnętrznego czynnika jonizacyjnego (wyładowanie samoistne) decydują głównie takie procesy elementarne, jak jonizacja i wzbudzenie atomów wskutek zderzenia elektronów z tymi atomami, emisja wtórna elektronów z katody powodowana uderzeniami jonów dodatnich i zjawisko fotoelektryczne, oraz rekombinacja jonów i elektronów.

Gdy bilans nośników ładunku staje się dodatni, tzn. gdy w jednostce czasu wytworzonych zostaje więcej nośników ładunku niż ich znika, wyładowanie niesamoistne przechodzi w samoistne, a napięcie przy którym to zachodzi nosi nazwę napięcia zapłonu (U_z). Napięcie dla którego zachodzi proces odwrotny nazywamy napięciem gaśnięcia (U_g).

Narastanie liczby nośników ładunku w gazie znajdującym się w polu elektrycznym o natężeniu E na tyle dużym, że prawdopodobieństwo rekombinacji jest małe w porównaniu z prawdopodobieństwem kreacji pary elektron - jon, zachodzi w sposób lawinowy, co ilustrują rys. 1 i 2.

Rys.1 Zależność liczby elektronów N_e zbieranych w jednostce czasu z płaskich elektrod, pomiędzy którymi wytworzono pole elektryczne, od natężenia tego pola E .

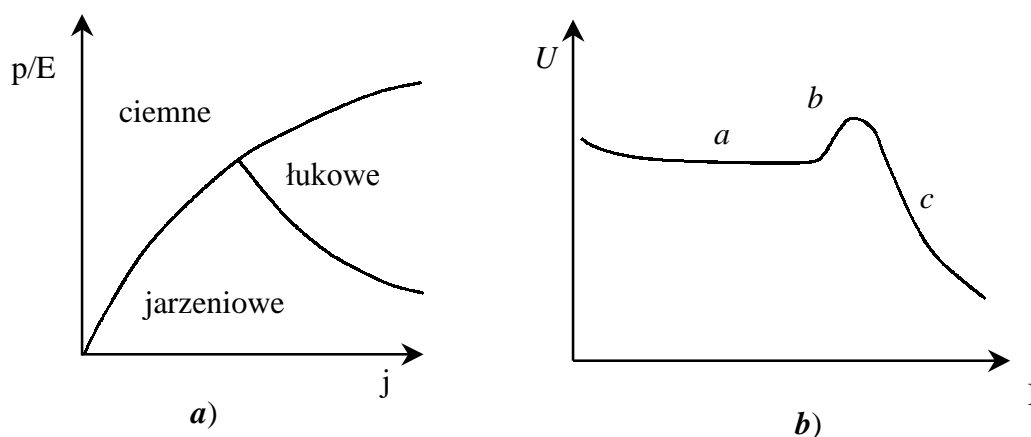

Rys.2 Rozwój wyładowania w czasie. Wyładowanie rozwija się w jednorodnym polu elektrycznym o natężeniu $E > E_p$.

Zewnętrzny czynnik jonizujący wytwarza między elektrodami N_{0e} elektronów swobodnych w jednostce czasu. Po przekroczeniu pewnej granicznej wartości natężenia pola E_p dominującym procesem staje się proces wtórnej jonizacji gazu (3). W obszarze (1) dominują procesy rekombinacji, a w obszarze (2) liczba elektronów zebranych z elektrod jest równa liczbie elektronów wytworzonych w gazie.

O dalszym rozwoju wyładowania samoistnego decydują obok ciśnienia i rodzaju gazu, parametry obwodu elektrycznego zasilającego układ elektrod i rozwój ładunku przestrzennego w gazie. Ładunek przestrzenny w składający się z szybko poruszających się elektronów i wolno zdążających do elektrod jonów wytwarza wewnętrzne pole elektryczne skierowane przeciwnie do pola zewnętrznego.

Jeżeli możliwy jest dalszy wzrost gęstości i natężenia prądu (np. układ elektrod zasilany jest ze źródła o dużej mocy) wyładowanie jarzeniowe może przejść w wyładowanie łukowe, w którym na ogół dużą rolę odgrywa emisja termoelektronowa (rys.3).

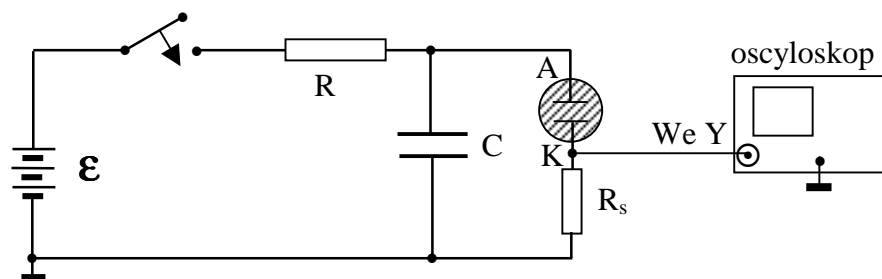
Rys.3 *a)* obszar wyładowania ciemnego, jarzeniowego i łukowego przedstawiony w zmiennych p/E , j , gdzie p – ciśnienie gazu, j - gęstość prądu, E – natężenie pola elektrycznego, I – natężenie prądu elektrycznego, *b)* charakterystyka prądowo-napięciowa wyładowania jarzeniowego i łukowego.

IV.3 Znaczenie badań nad wyładowaniami elektrycznymi w gazach.

Badanie wyładowań w gazach posiada szczególne znaczenie ze względu na niedostatki teorii tego działu fizyki (wiele związków ma charakter empiryczny) i szerokie zastosowanie wyładowań zarówno w fizyce (detekcja cząstek elementarnych, pomiary próżni, badania własności plazmy itp.) jak i w technice (instalacje wysokiego napięcia, wykorzystanie własności plazmy, łuku elektrycznego, wyładowań iskrowych i jarzeniowych).

Rozwój lawin elektronowych i wyładowań elektrycznych badano za pomocą komory Wilsona, fotopowielaczy elektronowych i elektronicznych wzmacniaczy obrazu, metodą sond elektrycznych oraz metodą oscyloskopową, która to metoda jest tematem omawianego ćwiczenia.

V. Metoda oscyloskopowa badania wyładowania w gazie. Drgania relaksacyjne

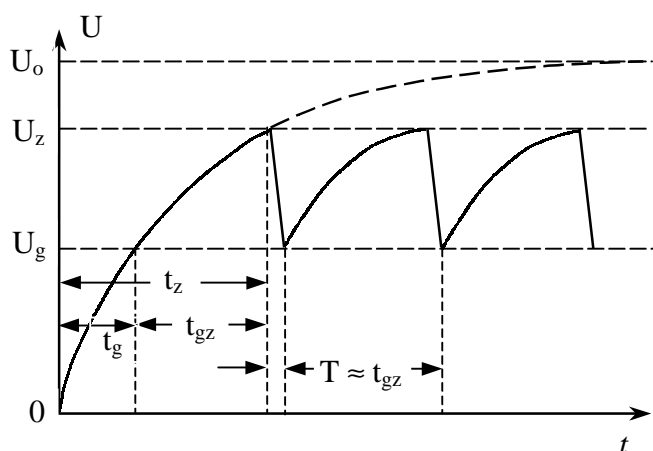
Rys.4 Schemat układu do badania przebiegu wyładowania w czasie.

Na rys.4 przedstawiony jest schemat typowego układu do badania przebiegu wyładowania w czasie. Źródło napięcia stałego $\mathcal{E}$ połączone jest z układem elektrod AK umieszczonych w atmosferze badanego gazu poprzez układ całkujący (filtr dolnoprzepustowy) o odpowiedniej stałej czasowej $\tau = RC$, zabezpieczający źródło napięcia przed przeciążeniem.

Po włączeniu źródła zasilania napięcie między elektrodami narasta wg zależności (patrz ćwiczenie pt. „Rozładowanie kondensatora”).

$$U(t) = \mathcal{E} \left(1 - e^{-\frac{t}{RC}}\right) \quad (4)$$

Początkowo wartość natężenia prądu płynącego przez gaz jest znikoma (obszar wyładowania ciemnego) i na ogół nie przekracza kilku mikroamperów. Po osiągnięciu przez napięcie wartości równej napięciu zapłonu U_z określonego typu wyładowania (jarzeniowego, iskrowego) natężenie prądu gwałtownie narasta, a oporność przerwy międzyelektrodowej szybko maleje. Zapoczątkowuje to proces rozładowania pojemności C, gdyż natężenie prądu płynącego przez gaz jest znacznie większe od natężenia prądu ładowania kondensatora. Napięcie na kondensatorze, a tym samym i różnica potencjałów między elektrodami szybko maleje. Po osiągnięciu wartości napięcia gaśnięcia U_g ($U_g < U_z$!) wyładowanie gaśnie i oporność przerwy staje się praktycznie nieskończenie wielką, od tej chwili kondensator ładowany jest powtórnie aż do napięcia U_z i proces powtarza się periodycznie, mówimy, że w obwodzie zostały wzbudzone drgania relaksacyjne.

Rys. 5 Drgania relaksacyjne.

Okres drgań relaksacyjnych jest w pierwszym przybliżeniu (tj. zanedbując czas rozładowania pojemności C od U_z do U_g) opisany wzorem

$$T \cong RC \ln \frac{\mathcal{E} - U_g}{\mathcal{E} - U_z} = t_{zg} \quad (5)$$

gdzie t_{zg} jest czasem ładowania kondensatora od napięcia U_g do napięcia U_z .

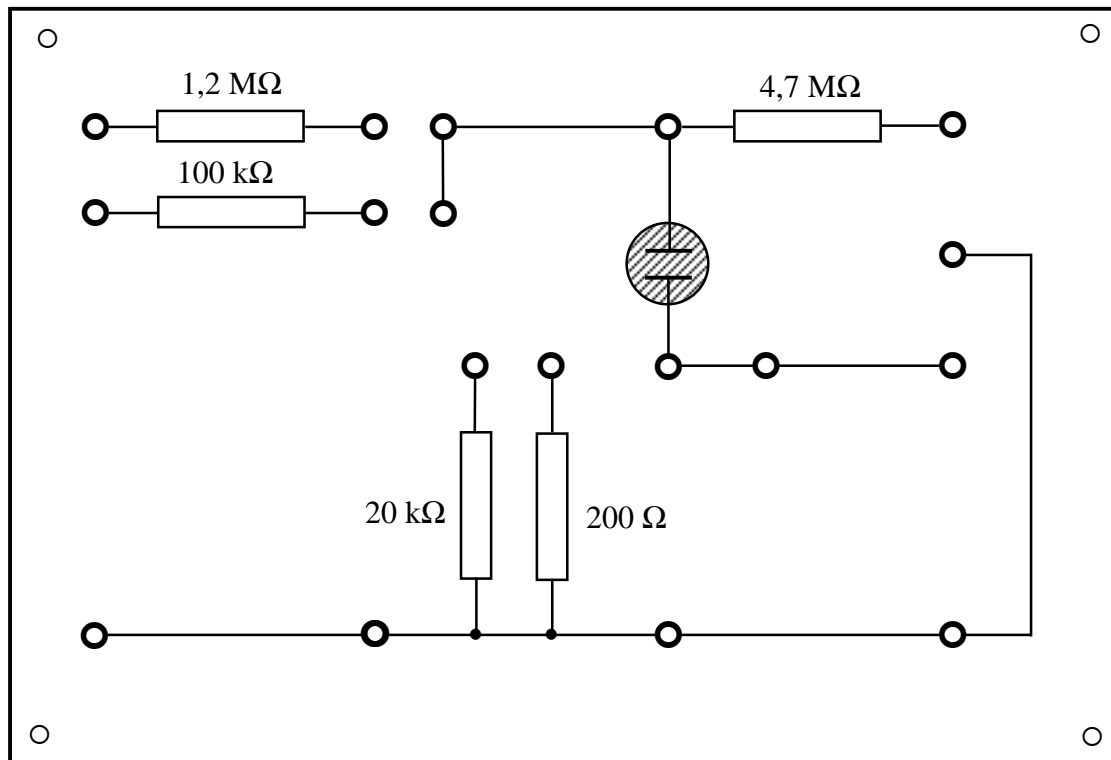
Rozwój wyładowania w czasie rejestrujemy za pomocą oscyloskopu mierzącego spadek potencjału na oporności R_s , co pozwala następnie odtworzyć zmianę natężenia prądu płynącego przez gaz w funkcji czasu.

Łącząc punkt A obwodu z wejściem X oscyloskopu i przełączając oscyloskop na pracę XY uzyskamy na ekranie wykres równo-

ważny wykresowi charakterystyki prądowo-napięciowej $I = f(U)$ badanego układu elektrod AK (patrz rys.11).

VI. Pomiary.

Neonówka z niezbędnymi oporami znajduje się na płytce montażowej. Rozmieszczenie elementów i połączeń pokazuje rysunek 6.

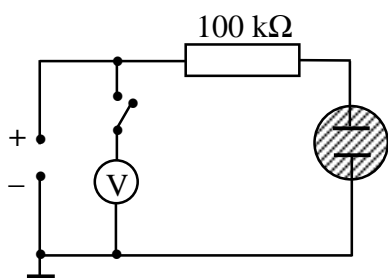

Rys. 6 Schemat płytki montażowej

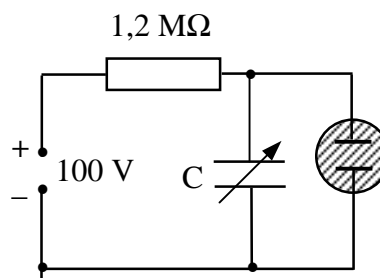
1. Wyznaczyć wartość napięcia zapłonu i gaśnięcia wyładowania jarzeniowego w neonówce zasilanej napięciem dodatnim, a następnie ujemnym. Zwrócić uwagę na ewentualne zmiany kształtu i położenia strefy jarzenia w gazie występujące przy przejściu od zasilania napięciem dodatnim do zasilania napięciem ujemnym.

Uwaga!

Ze względu na dopuszczalną wartość natężenia prądu płynącego przez neonówkę musi być ona zasilana poprzez oporność wynoszącą co najmniej 100kΩ (rys. 7) – niespełnienie tego warunku spowoduje zniszczenie neonówki.

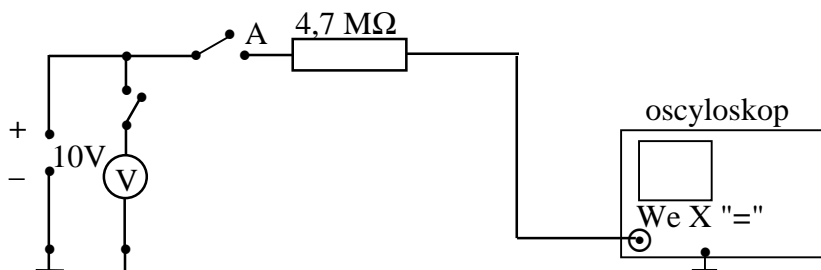

Rys. 7 Zabezpieczenie neonówki oporem

Rys. 8 Schemat układu do badania drgań relaksacyjnych

- Wyznaczyć zależność okresu drgań relaksacyjnych od pojemności C w przedziale wartości $(1 \div 10)\mu\text{F}$ (rys.8). Pomiaru czasu dokonać stoperem.
- Przeprowadzić kalibrację napięciową stałoprądowego wejścia X oscyloskopu z włączonym szeregowo opornikiem $4,7\text{M}\Omega$ (rys.9). Opornik ten zmniejsza wpływ oporności wewnętrznej (impedancji wejściowej) oscyloskopu na przebieg narastania napięcia na pojemności C (rys.10 oraz Uzupelnienia).

Rys. 9 Schemat układu do kalibracji wejścia stałoprądowego X oscyloskopu z włączonym szeregowo opornikiem $4,7\text{M}\Omega$.

W tym celu ustalamy za pomocą multimetru cyfrowego wartość napięcia wyjściowego zasilacza na $U = 10\text{V}$, a następnie po odłączeniu multimetru cyfrowego łączymy wyjście zasilacza z wejściem „X” oscyloskopu poprzez opornik $4,7\text{M}\Omega$ (rys.9) i mierzymy przesunięcie plamki świetlnej l_x dla nominalnej wartości współczynnika odchylenia $0,2\text{V/cm}$.

Możemy teraz wyznaczyć wartość poprawki uwzględniającej wpływ opornika $4,7\text{M}\Omega$ na wynik pomiaru oscyloskopem potencjału w punkcie A:

$$K = \frac{1}{0,2\text{ V/cm}} \frac{U}{l_x} \quad (6)$$

Ponieważ impedancja wejściowa oscyloskopu jest stała dla wszystkich zakresów współczynnika odchylenia, poprawka ta pozwala nam mierzyć potencjały w punkcie A na dowolnym zakresie czułości oscyloskopu:

$$V_A = U_x = K l_x S_x \quad (7)$$

gdzie S_x – nominalna wartość współczynnika odchylenia, l_x – przesunięcie plamki świetlnej pod wpływem potencjału V_A .

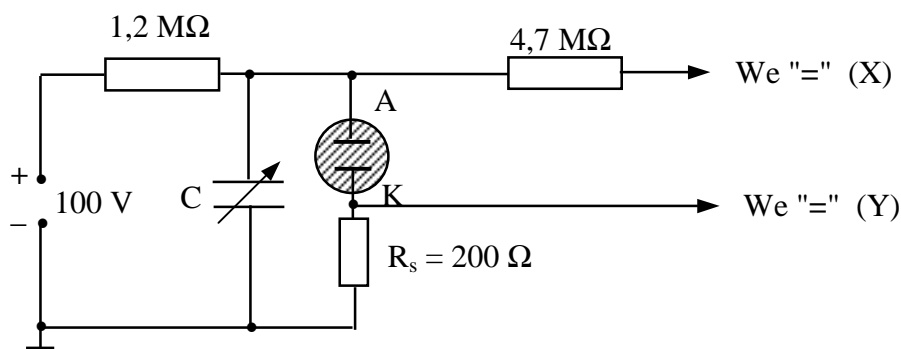
Dołączenie opornika do wejścia oscyloskopu powoduje rozszerzenie zakresu pomiarowego oscyloskopu i jest równoważne zmianie zakresu woltomierza przez szeregowo połączenie opornika i woltomierza.

- Wyznaczyć zależność okresu drgań relaksacyjnych od pojemności C w przedziale wartości $(0,1, 30)\text{nF}$ i zależność oporności neonówki od przepływającego przez nią ładunku.

Należy w tym celu połączyć przyrządy według schematu przedstawionego na rys.10, przełączając oscyloskop na pracę dwukanałową.

Dla danej pojemności C wyznaczyć okres drgań relaksacyjnych i czas narastania napięcia na kondensatorze od U_g do U_z , oraz po przełączeniu oscyloskopu na pracę XY - zmierzyć napięcie zapłonu U_z , napięcie gaśnięcia U_g , maksymalną wartość natężenia prądu I_{max} płynącego przez neonówkę i odpowiadające jej napięcie U_I (rys.11).

Należy tu zwrócić uwagę na fakt, że wykres równoważny ściśle charakterystyce prądowo – napięciowej neonówki otrzymać możemy jedynie na ekranie oscyloskopu XY o wejściach różnicowych.

Rys. 10 Schemat układu do badania drgań relaksacyjnych przy pomocy oscyloskopu

Zastosowany w omawianym ćwiczeniu oscyloskop nie pozwala nam w sposób bezpośredni mierzyć jednocześnie spadku potencjału na neonówce tj. różnicę potencjałów między punktami A i K (rys.10, kanał X) i spadku potencjału na oporniku R_s (kanał Y) proporcjonalnym do natężenia prądu płynącego przez neonówkę. Zmierzone bezpośrednio napięcie (rys.11b)

$$U_x = K I_x S_x \quad (8)$$

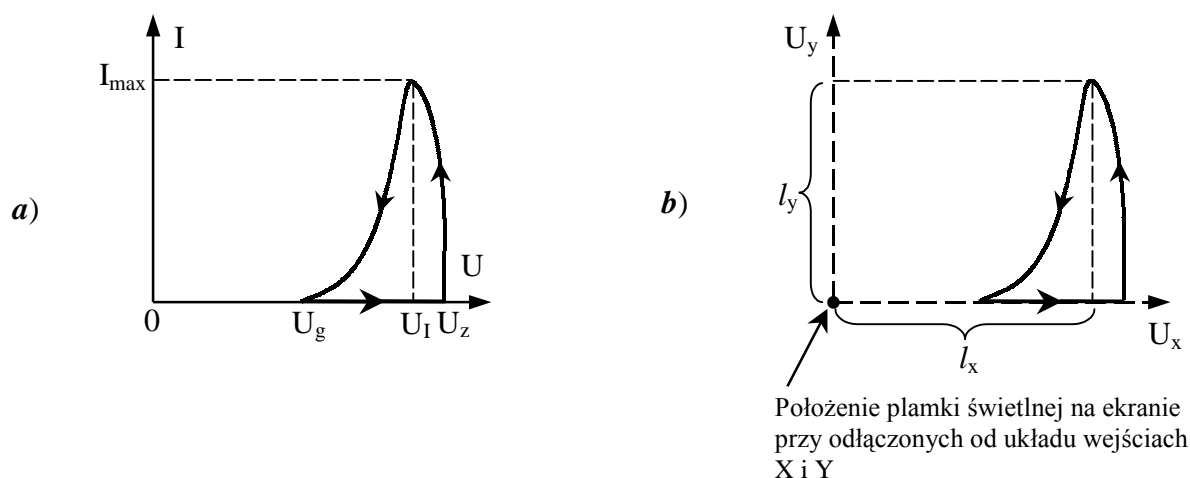
jest sumą wartości chwilowych: spadku potencjału na neonówce U_I i spadku potencjału na oporniku połączonym szeregowo z neonówką U_y , a zatem

$$U_I = U_x - U_y = K I_x S_x - R_s I_{max} \quad (9)$$

gdzie $I_{max} = \frac{I_y S_y}{R_s}$, K – współczynnik uwzględniający wpływ opornika 4,7 MΩ, S_x i S_y –

współczynniki odchylenia układu odchylenia poziomego i pionowego.

Wynika stąd wniosek, że kształt obserwowanego na ekranie wykresu będzie tym bliższy rzeczywistej charakterystyce neonówki, im mniejszą wartość posiadać będzie opornik R_s . Pomiar wykonać w przedziale wartości pojemności C od 0.1nF do 30nF przeprowadzając równocześnie obserwację ewentualnych zmian kształtu charakterystyki prądowo-napięciowej i stref jarzenia w neonówce. Oszacować czas trwania wyładowania w neonówce.

Rys. 11 Charakterystyka prądowo-napięciowa neonówki: a) wykres. b) obraz na ekranie oscyloskopu

- 5* Interesującym jest zbadanie wpływu oporności R_s na kształt charakterystyki prądowo–napięciowej neonówki. W tym celu można powtórzyć jej pomiar z $R_s = 20k\Omega$.

VII. Opracowanie wyników.

1. Przedstawić graficznie zależność $T = f(C)$ i $t_{zg} = f(C)$, gdzie t_{zg} jest czasem narastania napięcia od U_g do U_z .

Porównać wyniki pomiarów z wartościami przewidywanymi dla podanych wartości R, C oraz zmierzonych U_g i U_z . W przypadku pomiarów wykonanych za pomocą układu przedstawionego schematycznie na rys.10 skorzystać ze wzoru (patrz uzupełnienia)

$$T \cong t_{zg} = \frac{RC}{1 + R/R_x} \ln \left(\frac{U_{max} - U_g}{U_{max} - U_z} \right) \quad (10)$$

$$\text{gdzie } U_{max} = \mathcal{E} \frac{R_x}{R + R_x} \quad (11)$$

$R = 1.2M\Omega \pm 10\%$, $R_x = 5.7M\Omega \pm 10\%$.

Uwzględnić wartości błędów wyznaczonych wielkości U_g i U_z .

2. Wykreślić zależność minimalnej oporności neonówki od wartości maksymalnego natężenia prądu I_{max} : $R_{min} = f(I_{max})$. Wartość R_{min} jest określona jako

$$R_{min} = \frac{U_I}{I_{max}} \quad (12)$$

gdzie U_I jest spadkiem potencjału na neonówce przy maksymalnym natężeniu prądu I_{max} .

3. Dla wyładowania iskrowego znany jest empiryczny wzór Toeplera na wartość oporności kanału przewodzącego iskry

$$R_I = \frac{\alpha \cdot d}{Q} \quad (13)$$

gdzie α - stała charakteryzująca gaz, d – długość iskry, Q – ładunek, jaki przepłynął przez kanał przewodzący do chwili wykonania pomiaru.

$$Q = \int_0^t I(t) \quad (14)$$

Można oczekiwać, że w przypadku wyładowania jarzeniowego zależność $R_{min} = f(Q)$ będzie słabsza, niż w przypadku wyładowania iskrowego, np.

$$R_{min} \propto \frac{1}{Q^\beta} \quad (15)$$

gdzie $\beta < 1$

Ładunek Q znaleźć możemy ze związku

$$Q \cong C (U_z - U_I) \quad (16)$$

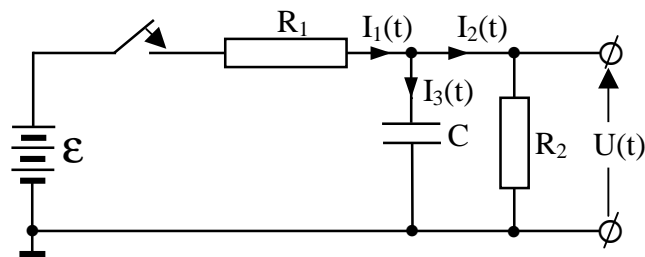
Przedstawić graficznie zależność $\lg R_{min} = f(\lg Q)$ i oszacować wartość wykładnika β .

---

* poszerzony wariant ćwiczenia

Uzupełnienia.

Rys. 12 Najprostszy schemat zastępczy układu z rysunku 10 dla przedziału czasu, w którym następuje ładowanie kondensatora C

Po zamknięciu wyłącznika rozpoczyna się proces ładowania kondensatora C, który kończy się w chwili (nie uwzględniając wpływu neonówki), kiedy różnica potencjałów między jego okładkami osiąga wartość $U_{\max}$ równą :

$$U_{\max} = \frac{R_2}{R_1 + R_2} \mathcal{E} \quad (17)$$

W dowolnej chwili t są spełnione równania :

$$\mathcal{E} = R_1 I_1(t) + U(t) \quad (18)$$

$$U(t) = I_2(t) R_2 = \frac{1}{C} Q(t) \quad (19)$$

$$I_1(t) = I_2(t) + I_3(t) \quad (20)$$

gdzie $Q(t)$ jest ładunkiem zgromadzonym na okładkach kondensatora.

Różniczkując (18) względem czasu i korzystając z zależności (19) i (20) otrzymamy

$$\frac{d^2 U(t)}{dt^2} + \frac{1 + R_1 R_2}{R_1 C} \frac{dU(t)}{dt} = 0 \quad (21)$$

które rozwiązujemy metodą podstawiania $\frac{dU}{dt} = y$.

Uwzględniając warunki brzegowe $U(t=0) = 0$ i $U(t \rightarrow \infty) = \frac{R_2}{R_1 + R_2} \mathcal{E} = U_{\max}$ otrzymamy

$$U(t) = (1 - e^{-\alpha t}) U_{\max} \quad (22)$$

gdzie $\alpha = \frac{1 + R_1 / R_2}{R_1 C}$

Podstawiając dla chwili zgaśnięcia neonówki $t = t_g$

$$U(t_g) = U_g = (1 - e^{-\alpha t_g}) U_{\max}$$

oraz dla chwili zapłonu $t = t_z$

$$U(t_z) = U_z = (1 - e^{-\alpha t_z}) U_{\max}$$

otrzymujemy po prostych przekształceniach przybliżony wzór na okres drgań relaksacyjnych wzbudzonych w obwodzie przedstawionym na rys.10

$$T \cong t_z - t_g = \frac{R_1 C}{1 + R_1 / R_2} \ln\left(\frac{U_{\max} - U_g}{U_{\max} - U_z}\right) \quad (23)$$

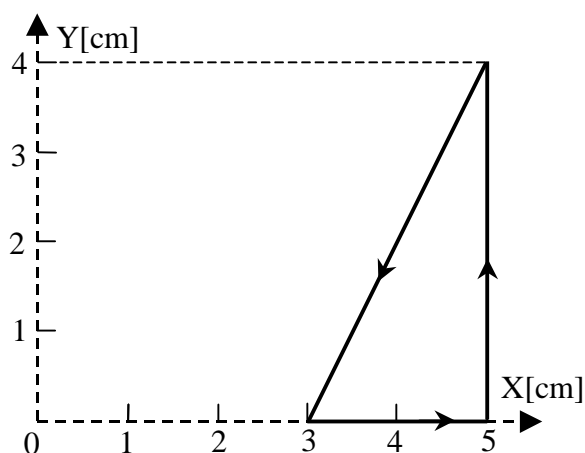
gdzie $U_{\max} = \frac{R_2}{R_1 + R_2} \mathcal{E}$.

Jeśli $R_2 \rightarrow \infty$, co odpowiada przypadkowi, przedstawionemu schematycznie na rys.8, to

$$T \cong R_1 C \ln\left(\frac{\mathcal{E} - U_g}{\mathcal{E} - U_z}\right) \quad (23a)$$

Zagadnienia do samodzielnego opracowania.

1. Wysokość pola pomiarowego ekranu oscyloskopu wynosi 6cm, a maksymalna wartość współczynnika odchylenia – 5V/cm. Jaki opornik należy dołączyć szeregowo do wejścia oscyloskopu, aby rozszerzyć zakres pomiarów napięcia do 100V ? Ile wynosić będzie efektywna wartość współczynnika odchylenia tak zmodyfikowanego oscyloskopu przy nominalnej czułości 1cm/V ? Impedancja wejściowa oscyloskopu wynosi 1MΩ.
2. Stosując układ zbliżony do tego, jaki przedstawiono na rys.10 otrzymano charakterystykę, pokazaną na rys.13

Rys. 13 Obraz na ekranie oscyloskopu (zagadnienie 2).

Jeśli $R_s = 10k\Omega$, a efektywne wartości współczynnika odchylenia są: $S_x = 20V/cm$, $S_y = 5V/cm$, to jakie wartości średnie przyjmuje opór różniczkowy $r = \frac{dU}{dI}$ neonówki w przedziale napięć (U_g, U_z) ? Jaki jest przybliżony kształt rzeczywistej charakterystyki prądowo- napięciowej?